

TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE SÖZÜN NİTELİĞİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Huri YİĞİT*

Öz: “Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelam, laf, kavil; bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi.” şeklinde tanımlanan “söz” kavramı insanlar arasındaki iletişim ve etkileşimin temel aracıdır. Toplumda karşılaşılan birçok olumsuzluğun temelinde etkili iletişim becerilerinin yoksunluğu dikkat çeker. Bu durum söz söylemenin önemini gösteren en açık olgudur.

Atasözleri ise milletlerin yüzyıllar boyunca edindikleri tecrübeleri, gözlemleri, âdet ve geleneklerini gelecek nesillere aktarmalarına imkân sağlayan özlü sözlerdir. Hayatın her alanında karşılaşılabilecek olaylar ve olgularla ilgili söylenmiş en az bir atasözü vardır. Bu durum tarihin tekerrür ettiğini ve geçmiş tecrübelerin, şimdiki olumsuzlukları bertaraf etmek için dikkatle irdelenmesi gerektiğini gösterir. Ortak milli mirası taşıyan Türk boylarının da benzer duyuş ve düşünüş şekilleriyle birbirlerine destek oldukları açıktır.

Bu çalışmada Türk boylarının atasözleri kitaplardan, ansiklopedilerden ve makalelerden taranarak “söz” üzerine söylenmiş olanları tespit edilmiştir. Araştırma esnasında, konuyla ilgili çok sayıda atasözü toplanmış, ancak çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak sadece “söz” kelimesini içeren atasözleri incelemeye dâhil edilmiştir. Dil ve laf kelimeleriyle oluşturulmuş anlamca aynı olan atasözleri inceleme dışındadır.

Çalışma “*Tatlı söz, doğru söz üstüne söylenmiş atasözleri; Acı söz, yalan söz, kötü söz üstüne söylenmiş atasözleri; Sözle ilgili nasihatleri içeren atasözleri*” ve “*Sözün kişilere göre tanımlanmasını sağlayan atasözleri*” başlıkları etrafında sınıflandırılmıştır. Konuyla ilgili en geniş atasözlerinin “nasihat” içerikli oluşturulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca atasözlerinin oluşturulmasında “karşılaştırma” ve “benzetme” yöntemlerine sıkça başvurulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Söz, Türk Boyları, Değerler Eğitimi, Kültür Aktarımı.

PROVERBS ABOUT THE CHARACTERISTICS OF THE WORD IN THE PROVERBS OF THE TURKISH WORLD

Abstract: “Word” is defined as “word string that fully describes a thought; clack, talk, remark, conversation; a string of words used to describe a subject in writing or orally”. The word is the basic tool of communication and interaction between people. There is the lack of effective communication skills based on many negativities encountered in society. This is the most obvious fact that shows the importance of speaking.

Proverbs are maxims that nations have acquired over the centuries and enable to transfer nations' experiences, observations, customs and traditions to future generations. There is at least one proverb about the events and phenomena that may encountered in all areas of life. This shows that history repeats itself and experiences should carefully examine for eliminating current negativities. It is clear that Turkish tribes support each other with a common national heritage also with similar perceptions and ways of thinking.

In this study, proverbs of Turkish tribes were combed from books, encyclopedias and articles. Then, the proverbs said on the "word" was determined. During the research, many proverbs related to the subject were collected. However, considering the volume of the study, only the proverbs containing the

* Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, ORCID:0000-0001-6890-2850; nhyigit@outlook.com.

"word" were included in the study. These proverbs, which are formed with "tongue" and "talk" were excluded from the examination, even if they had the same meaning.

Study has been classified around the titles of "*Proverbs about endearment, veridical word; Proverbs about sarcasm, lie words, bad words; Proverbs containing advice about the word*" and "*Proverbs that allow the definition of the word according to the people*". It has been determined that proverbs are composed on the subject of "advice". In addition, it has been seen that "comparison" and "simile" methods are frequently used in the creation of proverbs.

Keywords: Proverb, Word, Turkish Tribes, Values Education, Cultural Transfer.

Giriş

Örgütlü birlikliklerin en belirgin özelliği ortak dil kullanımınıdır; ortak bir gelenekle edinilen bilgi, beceri, âdet ve inanç yalnızca aynı dili kullanan insanların beraber hareket etmeleriyle başkalarına aktarabilmektedir. Bu ortak hareketlerin neticesinde ortaya bir faaliyet çıkarabilmek ise yalnızca dil yoluyla iletişim kurabilen insanlar arasında mümkündür (Malinowski, 2016, 156). İnsanoğlu var olduğu günden bu güne, örgütlü yaşamını ancak iletişim olanaklarının gücü ve "bireysel kazanımların yarattığı geleneksel ilkeleri bir kuşaktan diğer kuşağa iletmesi" (Malinowski, 2016, 125) sayesinde sürdürebilmiştir. Gerek kendi yaşadığı toplum içinde gerekse kendi haricindeki gruplarla iletişimini devam ettirdikçe tarih sahnesindeki adını ve yerini daha uzun süre koruyabilmiştir. 21. yüzyıldaki iletişim olanakları da dâhil olmak üzere her çağda ve her ortamda "söz", bütün kapıları ya sonuna kadar açan ya da sonsuza dek kapatan anahtar olmuştur. Atasözü ise bu aşamada iletişimi canlandıran, az söz ile çok meseleyi anlatmaya yarayan önemli araçlardan biri durumundadır.

"*Sözlü bir kültürde, sözcükler bir insanın içinde kuluçkaya yatan bakteriler gibi derinlerde durur*" (Sanders, 2019, 35). Bu sözcükler zamanla ortaya çıkar. Ancak aktarılan, iletişimin anlamlı hâle gelmesine araç olan sözcüklerin rastgele oluşturulmadığı, bireyin yaşamı boyunca sahip olduğu deneyimleri, çeşitli kurallar ile çevreyerek belli söz grupları aracılığıyla aktardığı görülür (Malinowski, 2016, 120).

Birincil sözlü kültür ortamı olarak da ifade edilen televizyon ve internet öncesi dönemde yaşamını sürdüren Türk toplumunun büyük bir kesiminde, sözlü iletişimin esasının atasözü ve deyim gibi sözel yaratmalarla sağlandığı, devam ettirildiği ve geliştirildiği; sözlü iletişimdeki bu yaratmalarla, geleneksel bilginin geçmişten geleceğe aktarımına yardımcı olduğu görülmektedir (Özdemir, 2005, 154). Çünkü bireyler hayatlarını idame ettirirken zorunlu bir işbirliğine tabidirler. Sahip oldukları araç gereçlerin değiş tokuşu yoluyla işlerini hallederler, becerileri bakımından birbirlerine yol göstererek birbirlerinin eksik yanlarını tamamlarlar. Genel manada usta çırak ilişkisi içerisinde ilerleyen hayat yolculuğunda insanların tecrübelerini, hayata dair püf noktaları, bireylerin verimli ve huzurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli

kuralları uzun uzun anlatmaya vakitleri ve imkânları olmayabilir. Bu noktada atasözleri dayandığı felsefî hakikatler ve bilgece düşüncelerle kuşaklar arası iletişimi ve etkileşimi kolaylaştıran; halk inanışlarından halk meteorolojisine, halk hekimliğinden gelenek göreneklere, adab-ı muaşeret kurallarından milletlerin oluşumuna kadarki pek çok konuyu aktarmaya yarayan yardımcı öğeler olarak karşımıza çıkarlar. Kısaca atasözleri “*ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri, bilgece düşünce yahut nasihatleri, değer yargılarını düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir*” (Kaya, 2014, 121). Barry Sanders, sözlü kültür aktarımı ile okuryazarlık arasındaki sıkı bağı ortaya koymaya çalıştığı eserinde nesiller arasındaki bilgi aktarımını şu cümlelerle özetler:

Deneyimlerin ya da söylenen cümlelerin soyut olarak birbirini izleyen, sınıflandırmacı, açıklayıcı bir şekilde incelenmesi yalnızca okuma yazma yardımıyla gerçekleşebilir. Sözlü kültürde yaşayan insanlar çok şey öğrenir, birçok bilgiye sahip olur ve bunları kullanabilirler ama bu bilgeliği bizim “çalışmak” dediğimiz yöntemle edinmezler. Onlar ustayla çok yakın yaşanan bir çıraklık ilişkisinde, dinleyerek, duyduklarını tekrarlayarak, atasözlerini benimseyip onları farklı bir şekilde bir araya getirmeyi öğrenerek, kalıplaşmış bazı bilgileri özümseyerek, toplu bir anımsamanın içine girerek öğrenirler (Sanders, 2019, 30).

Atasözleri kalıplaşmış ifadelerden oluşan ve değiştirilmesi oldukça güç olan sözlerdir. Atasözlerinin de “söz grupları” yardımıyla oluşturulduğu göz önüne alınırsa, söz söyleme, doğru/yalan sözün etkileri, sözün ve onu söyleyenlerin mahiyetlerini bireylere aktarmamış olması imkânsızdır. Atasözleri her ne kadar her milletin kendi kültür dünyasından çıkmış, kendi benliklerinin ürünü (Kaya, 2014, 123) olsalar da milletlerarası pek çok ortaklık ve benzerlik, ortak duyuş ve düşüncenin varlığına da işaret eder. Bu kapsamda çalışmada Türk dünyası sınırları içerisinde değerlendirilen Türk boylarının atasözlerinde tatlı/doğru/acı/yalan söz üstüne söylenen ifadeler ile sözün kişilere göre tanımlanmasında kullanılan ifadeler irdelenmeye çalışılmıştır.¹

Söz ile İlgili Atasözleri

“*Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelam, laf, kavi; bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi*” (Güncel Türkçe Sözlük, 2021) şeklinde tanımlanan “söz” kavramı insanlar arasındaki iletişim ve etkileşimin temel aracıdır. Ancak sözün

¹ Bu çalışma Türk dünyası atasözlerinde "söz" üstüne söylenen atasözlerinin irdelenmesiyle ilgili olarak başlatılan çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. İlk çalışma Yiğit, Neslihan Huri. “Türk Dünyası Atasözlerinde "Söz" Üstüne Söylenmiş Atasözleri”. *Doğan Kaya Armağanı*. Haz. Serhat Sabri Yılmaz vd. 1485-1498. Sivas: Vilayet Kitabevi, 2021.” künyesiyle yayınlanmış olup, “*Atasözleri üzerine söylenmiş atasözleri, Söz söyleme ile ilgili atasözleri, Söz dinleme ile ilgili atasözleri, Sözünde durma ile ilgili atasözleri*” başlıklarıyla oluşturulmuştur. Söz üstüne söylenmiş atasözlerinin geniş bir sahayı kapsayarak incelenmesi, çalışmaların hacminin artmasına sebep olması, konunun iki aşamalı ele alınmasını gerekli kılmıştır.

kazandığı anlam ve sözü söyleyen bireyin toplum içindeki konumu, karşılıklı iletişimi yönlendiren unsurların başında gelir. Atasözleri ise bu duruma yardımcı olan, bireylerin meramlarını anlatırken az söz ile çok iş/tecrübe aktarabilmelerine imkân sağlayan söz gruplarıdır. Nasıl ki atalarımız hayata dair yaşadıkları olumlu olumsuz bütün tecrübelerini atasözlerini de vasıta kılarak bizlere aktarmayı gaye edinmişlerse, aynı şekilde “söz”ün mahiyetine dair de pek çok kelimeler etmişlerdir. Bu çerçevede söylenegelmiş atasözlerini dört başlık altında değerlendirmek mümkündür:

1. Tatlı söz, doğru söz üstüne söylenmiş atasözleri
2. Acı söz, yalan söz, kötü söz üstüne söylenmiş atasözleri
3. Sözle ilgili nasihatleri içeren atasözleri
4. Sözün kişilere göre tanımlanmasını sağlayan atasözleri

Türk boyları arasında söylenegelmiş ve yukarıdaki başlıklar altında değerlendirebileceğimiz çok sayıda atasözü vardır. Bu atasözlerinin her birini ayrı ayrı yazmak uzun bir liste çıkartmak gibi olacağı için seçme atasözleri ile örneklendirilmiştir. Diğer taraftan benzer ifadelerle sahip atasözlerini tek bir sözle sunularak, tekrarın önüne geçilmiştir.

1. Tatlı Söz, Doğru Söz Üstüne Söylenmiş Atasözleri

Türk boyları arasında güzel, doğru ve tatlı söz söylemenin önemine ve açacağı kapılara dair pek çok atasözü mevcuttur. Ancak tatlı/güzel söz söylemekten daha iyisi, “doğru” söz söylemektir. “Aşhı söz cañña azık, aman söz başha kazık.” *Güzel söz ruhun gıdası, kötü söz başın sopası.* (Kar-Mal.) örneğinde olduğu gibi güzel söz söylemekle ilgili atasözleri kim zaman iki kavramın karşılaştırılmasıyla oluşturulmuşken kimi zaman da yapılan eylem neticesinde, karşılık bulunacak diğer eylem gösterilmeye çalışılmıştır: “Jaqsı söz jaranı da jazadı.” *İyi söz yarayı bile iyileştirir.* (Kzk.); “Şın söz abaqtıdan da şıgaradı.” *Doğru söz cezaevinden bile çıkarır.* (Kzk.). Ayrıca doğru söz söylemenin kişiye her zaman güzellik ve iyilik getirmeyeceğinin de atasözleri ile nasihati verilir: “Çındık sözdün düşmanı köp.” *Doğru sözün düşmanı çok.* (Krg.); “Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.” (Trk.), (Tkm.); “Dogry sözlüniñ tahýasy deşiktir.” *Doğru sözlünün takkesi deliktir.* (Tkm.), (Trk.).

Konuyla ilgili Türk boylarından seçtiğimiz diğer atasözleri şunlardır:

“Şirin dil ilanı yuvasından çıxardar.” (Azr.) (Ggz.), (Krg.), (Kar-Mal.), (Mak.), (Bul.), (Tıv), (Kıb.), (Kmk.), (Trk.)²

² Atasözünün sonunda parantez içinde verilen ilk ifade var olan atasözünün boyunu, diğerleri ise benzer ifadelerle sahip diğer Türk boylarını karşılamaktadır.

“Yagşy gep ýylany hinden çykarar, yaman gep gylyjy gyndan çykarar/ýaman söz musulmany - dinden.” *İyi söz yılanı ininden çıkarır, kötü söz kılıcı kınından çıkarır/ kötü söz müslümanı dininden çıkarır.* (Tkm.)

“Adamzaadanı cakşy söz atınan tüşüröt.” *İnsanoğlunu iyi söz atından indirir.* (Krg.)

Janğan ot téndi jılıtadı, Jaşsı söz jandı jılıtadı: *Yanan ateş teni ısıtır; iyi söz ruhu ısıtır. Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.* (Kzk.)

“Adilet söz açuu.” *Doğru söz acı.* (Krg.) (Azr.), (Tkm.)

“Doğru söz acı olar, nâticâsi şirin.” (Azr.), (Kar-Mal.)

“Cakçı kep, can azığı, Caman kep, can kazığı” *İyi söz, can azığı, Kötü söz can kazığı.* (Krg.), (Kmk.), (Trk.), (Özb.), (Nog.)

“Dadlı söz-can arzusu, dadsız söz-baş ağrısı.” (Azr.)

“Cakşy söz taş eritet, caman söz baş çiritet.” *İyi söz taş eritir, kötü söz baş çürütür.* (Krg.2)

“Ariuv söz can tıyar, canuv söz can kıyar.” *Güzel söz can tutar, kötü söz cana kıyar.* (Kar-Mal.)

“Cakşy söz-suu, caman söz-uu.” *İyi söz su, kötü söz zehirdir.* (Krg.)

“Cakşy sözdü ayban da tüşünöt.” *İyi sözü hayvan da anlar.* (Krg.)

“Çataktın tüyünün kalış aytkan söz çeçet.” *Kavganın düğümünü tarafsız/doğru söylenmiş söz çözer.* (Krg.)

“Öñüñ suuk bolso da, Sözüñ ciluu bolsun.” *Benzin soğuk olsa da, Sözüñ sıcak olsun.* (Krg.)

“Tuura söz, temirdi teşet, Ötkür söz, kılıçtı keset.” *Doğru söz demiri deler, keskin söz, kılıcı keser.* (Krg.)

“Ak söz ak colgo çıgat, kara söz batkakka ağat.” *Ak söz ak yola çıkar, kara söz bataklığa akar.* (Krg.2)

“Ak söz arıbayt, ak cürgön kişi karıbayt.” *Ak söz eskimez, iyi adam yaşlanmaz.* (Krg.2), (Kzk.)

“Asıl sözge ölim joğ.” *Asil söze ölüm yoktur. Kıymetli sözler unutulup gitmez.* (Kzk.)

“Bir jaşsı söz bitirer, köñildiñ bar jarasın.” *Bir iyi söz bitirir, gönlün tüm yaralarını.* (Kzk.)

“Jaşsı söz, yarım ırıs.” *İyi söz, yarım rızıktır. [Tatlı dille konuşmak insanın önünde kapılar açar.]* (Kzk.)

“Köñilde jatқан kiriñdi, Ottay ıstık söz şayar.” *Gönlündeki kiri, ateş gibi sıcak söz yıkar.* (Kzk.)

“Köp söz bos söz, az söz ras söz.” *Çok söz, boş sözdür; az söz, doğru sözdür.* (Kzk.)

“Orayı kelgen söz, orındı söz.” *Sırası gelen söz, doğru sözdür.* (Kzk.)

“Tüyenin buwrası jaksı, Sözdin tuwrası jaksı.” *Devenin buğrası iyidir; sözün doğrusu iyidir.*
(Kzk.)

“Haqq söz axar suları saxlar.” *Doğru söz akan suları durdurur.* (Azr.), (Kzk.), (Bul.)

“Sözün yaxşısı baldan şirin olar.” (Azr.), (Tkm.)

“Caan söstö cajt çok, / Ulu söstö uyat çok.” *Büyük sözde yanlış yok, / Ulu sözde ayıp yok.*
(Alt.)

“Tatlı tilli kozu eki ananı emer.” *Tatlı dilli kuzu iki anayı emer.* (Kar-Mal.), (Tkm.)

“Tatlı söz dost kazandırır, acı söz düşman.” (Bul.)

“Tuvra aytkan tuvganga yaramas.” *Doğru söyleyenden akraba olmaz.* (Nog.)

“Doğruyu söyleyen arkadaşı sevmezler.” (Çuv.)

“Tuura söz tuuganga cakpayt.” *Doğru sözden kardeş bile hoşlanmaz.* (Krg.), (Tkm.)

“Tuura söz, tuuganga cakpayt, Katuu aytkan, katinga cakpayt.” *Doğru söz, kardeşe hoş gelmez, Kaba konuşan, kariya hoş gelmez.* (Krg.)

“Doğru söz yemin istemez.” (Bul.), (Trk.), (Tkm.)

“İyi söz gönlün yaylasıdır.” (BAS)

“Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir.” (BAS)

“Rast gepniñ tatlılığı az, yalğan gepniñ aççığı (az).” *Doğru sözün tatlılığı az, yalan sözün acısı az.* (Uyg.)

“Heğ sözniñ tokmığı bar, yalğan sözniñ qorqmığı (bar).” *Doğru sözün tokmağı var, yalan sözün korkusu var.* (Uyg.)

“Sıylaganga aş tappasañ, Sıpaasılık söz tap.” *Hürmet için aş bulamazsan, Nazik söz bul.*
[Arpa unun yoksa, tatlı dilin de mi yok.] (Krg.), (Özb.)

“Dogrı gepiñ acısı bolmaz, eğri gepiñ-süycüsü.” *Doğru sözün acısı olmaz, eğri sözün tatlılığı.*
(Tkm.), (Tıv).

“Qatı küzzän tal hına, yomşaq hüzzän taş hına.” *Sert gözden dal kırılır yumuşak sözden taş çatlar.* (Baş.)

“Akıl söz algışlık eter.” *Akıllı söz dua ettirir.* (Kar-Mal.)

2. Acı Söz, Kötü Söz, Yalan Söz Üstüne Söylenmiş Atasözleri

Türk boyları arasında özellikle yalan söz, yalan söylemenin yanlışlığı, yalancının kişinin başına dert açabileceği ve yalancının başına gelebilecek durumlar hakkında pek çok atasözü vardır. En yaygın atasözü “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.” (Trk.) (Özb.), (Kıb.), (Ggz.), (Mak.), (Sah.) sözüdür. “Yalğan éytқан tutular, rast gep kılgan қutular.” *Yalan söyleyen yakalanır, doğru söz söyleyen kurtulur.* (Uyg.); “Keylenzen çeçen bolbozın, /Maktanzan bay bolbozın.” *Yalan*

konuşmakla hatip/tatlı dilli olmazsın, övünerek zengin olmazsın. (Alt.); “Yalan söz Allahın düşmanı, yalan sözleşen etdir puşmany.” *Yalan söz Allah'ın düşmanı, yalan konuşursan ettirir pişman.* (Tkm.); “Ötkür (kurç) bıçak kına coo (kas), Ötürük (ötkür) söz canga coo (kas).” *Keskin (çelik) bıçak kına düşman, Yalan (keskin) söz cana düşman.* (Krg.), (Tkm.) şeklinde aktarılan tecrübelerle yalan söylemenin insanın başına açabileceği sıkıntılar vurgulanırken; “Yalancının ipiyle kuyuya inen, kuyu dibinde kalır.” (Bul.); “Ötirikşiding üşin sözi de zaya.” *Yalancının doğru sözü bile yalan.* (Nog.), (Uyg.), (Krg.); “Yalancının sözü baldan tatlıdır.” (Sah.) atasözleriyle ise yalancı kimselerden de uzak durulması gerektiğinin ikazı yapılır.

“Çyn söz müñ ýyllyk, ýaman söz bir günlük.” *Gerçek söz bin yıllık yalan söz bir günlük.* (Tkm.); “Kalptın sözü suu keçpeyt.” *Yalan söz nehir geçmez.* (Krg.) atasözleri ise bize yalan sözlerin ömrünün ne kadar kısa olduğunu; “Uşkan kıstıñ jolı joq, Ötirik sözdıñ tübi joq.” *Uçan kuşun yolu yok; yalan sözün kökü yok.* (Kzk.) atasözü ise yalan sözünün bir temelini, dayanağının olmadığını anlatmaktadır.

Türk dünyası atasözleri arasında kötü söz, acı söz, keskin söz, ağır söz birbiri yerine kullanılan ifadelerdir. Bu tamlamalarla yapılan atasözlerinde ortak duyuş ve düşünce kötü/acı/keskin söz ruhu yaralar, yüreğe sıkıntı verir ve bu sözlerin açtığı yaralar kolay kolay iyileşmez: “Oq jarası biter, söz jarası bitpes.” *Ok[bıçak, kılıç] yarası geçer, söz yarası geçmez.* (Kzk.), (Krg.), (Ggz.), (Çvş.), (Tıv), (Sah.), (Trk.), (Kmk.), (Yun.), (Bul.), (Mak.) atasözü doğudan batıya kadar pek çok boydaki ortak duyuş biçimini göstermektedir. Konuyla ilgili diğer söylemler ise şöyle sıralanabilir:

“Acı söz üräk bulandırar.” (Azr.)

“Sözden de yürek yaranır.” (Çuv.)

“Awır istiñ salmağı bilekke tüser, Aşşı sözdıñ salmağı jürekke tüser.” *Ağır işin sıkıntısı bileğe düşer; acı sözün sıkıntısı yüreğe düşer.* (Kzk.)

“Kulaktan kirgen suuk söz, cürökkö barıp muz bolot.” *Kulaktan giren kötü söz, yüreğe varıp buz olur.* (Krg.), (Tkm.)

“Sözün acısı zähärdän dä betärdir.” (Azr.)

“Jaman söz, jañga kirgen tiken, Jaqsı söz, taptırmaytın em”. *Kötü söz, ruha batan dikendir, iyi söz bulunmaz ilaçtır.* (Kzk.)

“Nayzadan tüsken jaraqat, Söz jaraqatınan tez jazılar.” *Mızrağın sebep olduğu yara, sözün yarısından tez iyileşir.* (Kzk.), (Azr.)

“Tayak carası bülöt, Söz carası bütpöyt.” *Dayak yarası iyileşir, Söz yarası iyileşmez.* (Krg.), (Azr.), (Alt.), (Nog.)

“Ustara tırnaydı, ötkir söz tuwraydı.” *Ustura çizer, keskin söz doğrar.* (Kzk.)

“Oor işten korkpo, Oor sözdön kork.” *Ağır işten korkma, Ağır sözden kork.* (Krg.)

“Su her şeyi yikar, aci süzi yikamas.” (Mak.)

“Ok birin öldir, söz – müñün.” *Ok birini öldürür, söz binini.* (Tkm.)

“Gep yamanı ünci, dert yamanı sancı.” *Sözün kötüsü telaş, derdin kötüsü sancı.* (Tıv)

Diğer taraftan kötü sözün kişinin başına açabileceği dertlerle ve sebep olabileceği durumlarla ilgili de söylenmiş atasözleri vardır:

“Cara ayıkça tak kalat, Caman sözdön kek kalat.” *Yara iyileşince iz kalır, Kötü sözden kin kalır.* (Krg.)

“Ýaman söz dert galdyr.” *Kötü söz dert getirir.* (Tkm.)

“Aman söz iyisine kaytır.” *Kötü söz sahibine döner.* (Kar-Mal.)

“Acı söz baş belası, tatlı söz gönül yarasıdır.” (BAS)

“Yaman dil il bozar, yaman ayak yol bozar.” *Kötü söz il bozar, kötü ayak yol bozar.* (Tıv)

“Acı söz insanı diden çıkarır.” (Bul.), (Trk.)

“Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.” (Trk.)

“Yaman söz gılcı gınından çıkarar.” *Kötü söz kılıcı kınından çıkarır.* (Tıv)

“Aççiq ter çıqqandan aççiq til ham çıqadi.” *Acı ter çıkandan acı söz de çıkar.* (Özb.)

“Kır söz koñıltağ etik: Jürseñ ayağıñdı kaçaydı, Otursañ tobiğıña batadı.” *Boş söz içi boş çizme gibidir: Yürüsen ayağını aşındırır, otursan topuğuna batar.* (Kzk.)

Atasözlerinin geçmiş yaşantılardan yola çıkarak yeni nesilleri uyardığı yargısını sözle ilgili söylenmiş birçok atasözünde bulmak mümkündür. Her ne kadar doğrudan kötü/acı söz başlığında değerlendirilmese de sonuçları itibariyle kötü olaylara sebep olabilen söz durumları da vardır:

“Yarı gör, özün danış, ev yıkar ara sözü.” *Yâri gör, kendin konuş, ev yıkar ara sözü (dedikodu).* (Azr.)

“Garşidan yel övüşse, daglarıñ garı değer, Kişi geline gidenin, söygüli yarı gider.” *Karşidan yel esse, dağların karı değer, /Kişi sözüne gidenin sevgili yâri gider.* (Tıv)

“Donyanı yel bozor, keşe arahın hüž bozor.” *Dünyayı yel bozar insanların arasını söz bozar.* (Baş.) (Tıv), (Nog.)

“Söz bulan xalqlanı qoşma da bolur, ayırma da.” *Söz ile insanları birleştirmek de mümkün, ayırmak da.* (Kmk.), (Trk.)

“Karı-koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır.” (Trk.)

“Söz artından söz çıkar, köp söylese göz çıkar.” *Söz ardından söz çıkar, çok söylense göz çıkar.* (Kmk.)

“İyi it arazinga söök kağba, /iyi kiji arazinga söz sögleve.” *İki it arasına kemik atma iki kişi arasına söz söyleme.* (Tıv)

“Köz alasının, Söz alası jaman.” *Gözün kusurundan, sözün kusuru daha kötüdür.* (Kzk.)

3. Sözle İlgili Nasihatler İçeren Atasözleri

“Söz gümüşe sükût altındır.” (Trk.), (Azr.), (Mak.), (Kmk.) Söz söylemenin insana zararı veya yararı konuşulurken sükût etmenin değeri hepsinden çoktur. Eğer ki suskunluk değil de konuşmak tercih ediliyorsa, atalarımızın bizlere bu yönde uyarıları bulunmaktadır. Zira “Aytkan sös-atkan ok.” *Söylenen söz atılan ok gibidir.* (Alt.), (Azb.), (Kar-Mal.), (Kmk.), (Tkm.), (Tıv), (Kzk.), (Krg.), (Özb.), (Sah.), (Kos.) Dikkatli olunmadığı takdirde, “Söz var, iş bitirir; söz var, baş yitirir.” (Trk.)

Bir kişinin, ağzından çıkacak sözleri akıl süzgecinden geçirmeden söylemesi, sadece kendisi için değil, yaşadığı toplum için de felaket olabilir. Bu yüzden “Bir gapdan qolsañ-olam gülistan.” *Bir sözden vazgeçersen, âlem gülistan olur.* (Özb.) Nasıl ki “söz”ün yerli yerinde kullanımı kişinin yararına ise, yersiz kullanılması, ölçüsüz söylenmesi de kişinin zararına olabilir. Atasözleri sözün olumlu ve olumsuz tesirleriyle ilgili birçok tecrübeyi bize taşımıştır:

“Söz qılncdan kaskindir.” (Azr.), (Kzk.), (Kmk.)

“Söz sadakdan küçlü.” *Söz oktan güçlü.* (Kar-Mal.)

“Söz doodon da kutkarat, Coodon da kutkurat.” *Söz davadan da kurtarır, Düşmandan da kurtarır.* (Krg.)

“Güyc yeñibilmedigi – söz yeñer.” *Gücün yenemediğini söz yener.* (Tkm.)

“Agaş etten öter, söz süekten öter.” *Ağaç etten geçer, söz kemikten geçer.* (Nog.)

“Bir söz töre elter, bir söz – göre.” *Bir söz başa götürür (saygınlık kazandırır), bir söz kabre.* (Tkm.), (Ahs.), (Trk.)

“Bir söz yola getirir, bir söz yoldan çıkarır.” (BAS)

“Bir kıvılcımla köy yanar, insan sözüyle insan ölür.” (Çuv.), (Tkm.)

“Butunan müdürülgön turat, tilinen müdürülgön turbayt.” *Ayağıyla düşen kalkar, sözüyle düşen kalkamaz.* (Krg.2)

“Kara tüsti ağarta almaysıñ, Bılapıt sözdi tazarta almaysıñ.” *Kara yüzü ağartamazsın; yersiz sözü düzeltemezsin.* (Kzk.)

“Aylğa kelgen böz arzan, oozgo kelgen söz arzan.” *Köye gelen kumaş ucuz, ağıza gelen söz ucuz.* (Krg.2)

“Orunsysz söz – okdan artyk.” *Yersiz söz isabetsiz oktur.* (Tkm.)

“Birewdiñ atan kötermes bözi bar, Birewdiñ at kötermes sözi bar.” *Birinin atan devenin taşıyamayacağı kumaşı var; birinin atının taşıyamayacağı ağır sözü var.* (Kzk.)

“Adamniñ özi jetpegen jerge sözi ketedi.” *İnsanın kendisinin ulaşamadığı yere sözü ulaşır.* (Kzk.)

“Adamdın özü kartaysa da sözü kartaybayt.” *İnsanın kendi ihtiyarlasa da sözü ihtiyarlamaz.* (Krg.)

“Bir söz, uyıқтаp jatқан mıñ sözdi oyatadı.” *Bir söz, uyumakta olan bin sözü uyandırır.* (Kzk.), (Kar-Mal.), (Çuv.).

“Söz aylasın bilbegen, köçtö kölük öltüröt.” *Sözün çaresini bilmeyen, göçte iş hayvanını öldürür.* (Krg.2)

“İrigen süt işti buzar, İrigen söz isti buzar.” *Ekşimış süt mideyi bozar; ekşi söz işi bozar.* (Kzk.)

“Çapkan sayın köz çıkpayt, aytkan sayın kep ötpöyt.” *Her vurduğunda göz çıkmaz, her söylediğinde söz geçmez.* (Krg.2)

“Taasirdüü söz, tarbiyaga kömöktöş.” *Tesirli söz, terbiyeye yardımcı.* (Krg.)

“Bura süylögön söz külöörgö cakşı, bulkunğan at minêerge cakşı.” *Konuyu değiştiren söz gülmeye iyidir; depresen at, binmeye iyidir.* (Krg.2)

Bireyin yaşantısı sadece sözün söylenme üslubuyla şekillenmez. Aynı zamanda, değerli sözlerin kullanılması ve sözün “süslenmesi” de kişilerin karşılıklı iletişimlerini güzelleştiren bir olguya sahiptir. “Söz eldin kençi, çöp cerdin kençi.” *Söz halkın hazinesi, ot yerin hazinesi.* (Krg.) Her hazine gibi söz hazinesi de ulu orta görünmeyip gönlün derinliklerine gizlenmiştir:

“Asıltaş hıw töböndä, asıl hüž künel töböndä.” *Değerli taş su dibindedir değerli söz gönlün derinliğindedir.* (Baş.)

“Er қазınası eski söz, El қазınası eski söz, Til қазınası eski söz.” *Yiğidin hazinesi eski sözdür; halkın hazinesi eski sözdür; dilin hazinesi eski sözdür.* (Kzk.), (Nog.)

“Öner ülkeni söz, Kîim ülkeni böz.” *Sanatın büyüğü söz; giysinin büyüğü bezdir.* (Kzk.) İlk insandan beri toplumsal huzuru sağlayan da bozan da söz olmuştur. Sanatlı sözler ise ancak sözün süslenmesi ile mümkündür:

“Sözdün körkü sanat, Kuştun körkü kanat.” *Sözün güzelliği tekerleme, Kuşun güzelliği kanat.* (Krg.)

“Öleñ, sözdiñ patşası.” *Şiir, sözün padişahıdır.* (Kzk.)

“Cüzdün (karının, erdin) körkü sakal, Sözdün körkü makal.” *Yüzün (ihtiyarın, erkeğin) güzelliği sakal, Sözün güzelliği atasözü.* (Krg.)

“Söz süt bolsa oydağı, Mağal - métel kaymağı.” *Söz, düşüncedeki süt ise, atasözü kaymağıdır.* (Kzk.)

“Mağal ata murası, Sözdñ buraw, sınası.” *Mağal ata mirasıdır, sözün çıkırgı, çivisidir.* (Kzk.)

Eğer ki bir söz örüntüsü, atasözü, tekerleme ve şiirle beslenmişse ondan daha sanatlı başka bir konuşmanın olmayacağı atalarımızca dile getirilmiştir. Tabii ki sözün süslü kullanımı hitabet için, saygınlık için tek başına yeterli değildir. “Jasay bilmeseñ, Astñ démi bolmaydı, Ayta bilmeseñ, Mağaldñ da méni bolmaydı.” *Yapmayı bilmezsen, yemeğin tadı olmaz; söylemeyi bilmezsen, atasözünün de anlamı olmaz.* (Kzk.) Sözü yerli yerinde kullanmaya da özen göstermelidir. Ayrıca bir kişi itibarını korumak ve yüceltmek istiyorsa sözünün dinlenilir olmasını da önemsemelidir. Çünkü; “Sözñ ölgönçö, özñ öl.” *Sözün öleceğine, kendin öl.* (Krg.) İnsanın sözünün çiğnenmesi demek, toplumdaki saygınlığını da kaybetmiş olması demektir. Bu sebeple: “Ömirden köziñ ketse de, söziñ ketpesin.” *Hayattan gözün ayrılrsa da, sözün ayrılmasın.* (Kzk.)

“Düniede sözden köne, sözden berik eskertkiş joq.” *Dünyada sözden eski, sözden sağlam anıt yoktur.* (Kzk.) İnsanın her söylediği mış gibi akıllarda çakılı durur. Hele ki kötü/ağır/acı söz söylemişse bunun telafisi mümkün olmayabilir: “Tamçı tama berse taş carat, Bir söz ırbay berse baş carat.” *Damla damlayıp dursa (damlaya damlaya) taş yarar, Bir söz büyümeye devam etse (yayılrırsa) baş yarar.* (Krg.), (Nog.). Bu sebeple kişi ağızından çıkan sözlere dikkat etmelidir. Zira:

“Söz quşdur, buraxarsan uçar gedär.” (Azr.)

“Söz kanatsız uçar.” (Kar-Mal.)

“Söz kuş emes, oozdon çıksa karmatpayt.” *Söz kuş değil, ağızdan çıkınca yakalanmaz.* (Krg.)

“Söz avzundan çıksa, el kobsa da tutalmaz.” *Söz ağızından çıksa, köyün tamamı tutamaz.* (Kar-Mal.)

Atasözleri dikkatsizce söylenen sözlerin nelere mal olabileceğini de bize şu şekilde aktarır:

“Avuzdan çıqğan erşi söz hökünüp esge tüşer.” *Ağızdan çıkan çirkin söz pişmanlıkla hatırlanır.* (Kmk.)

“Ayılmağan söznü yesisen, ayılğan söznü qulusan.” *Söylemediğin sözün sahibisin, söylediğin sözün kulusun.* (Kmk.)

“Öylanmagan Jordan tulki çiqar, öylanmagan sözdan kulki çiqar.” *Ummadığın yerden tilki çıkar, düşünülmeden söylenen sözden gülünçlük çıkar.* (Özb.)

“Oozdon çikkän söz otuz uruu elge taralat.” *Ağızdan çıkan söz otuz kuşak halka yayılır.* (Krg.)

“Atқан jerde oқ қалар, Aytқан jerde söz қалар.” *Atılan yerde ok kalır; söylenen yerde söz kalır.* (Kzk.)

“Ar kim öz sözünön sındalat.” *Herkes kendi sözüyle tenkit edilir.* (Krg.2)

“Söz aylasın bilbegen, sözdü özünö keltiret.” *Söz hilesini bilmeyen, sözü kendi aleyhine çevirir.* (Krg.) “Kihi ayağıttan taxsıbit buolan baran ihillibet buolbat.” *İnsanın ağzından çıkan şey (söz) işitilmeden kalmaz.* (Sah.)

Dikkatsizce söylenen sözlerin çoğunluğunun çok konuşmak ve aynı zamanda da boş konuşmaktan kaynaklı olduğunun ikazı yine atasözleri ile yapılır. Boş sözler, konuşan kişinin karakterinin ortaya koyarken, muhatabının canını sıkıp, dinleme zevkini bozabilir:

“Paydasız sözge erikpe, Paydalı sözden zerikpe.” *Faydasız söze canını sıkma, faydalı sözden usanma.* (Kzk.)

“Köp söz külgenge jaqsı, Az söz bilgenge jaqsı.” *Çok söz gülmeye iyidir, az söz bilmeye iyidir.* (Kzk.)

“Kuru suudan may çıkpayt, Kuru sözdön maani çıkpayt.” *Boş(sade) sudan yağ çıkmaz, Boş sözden mana çıkmaz.* (Krg.)

“Elbex (ügüs) tıl sapsax(simsax).” *Çok söz bıktırır-yavandır/lezzetsizdir.* (Sah.)

“Atlas kımbat, böz arzan, Köp söylegen söz arzan.” *Atlas kıymetli, bez ucuzdur; çok söylenen söz ucuzdur.* (Kzk.)

“Tawday sözdñ tarıday tüyini bar.” *Dağ gibi sözün darı kadarlık özeti vardır.* (Kzk.)

Halk içinde muteber bir yere sahip olmak için, insanoğlu ağzından çıkan sözlere özen göstermelidir. Bunun yolu az, öz ve kısa söz söyleyip, her sözü de her ortamda apaçık söylememekten geçer:

“İp ince, söz kısa olsun.” (Çuv.)

“Daanalık menen kıskalık, sözdün körkü.” *Bilgelik ile kıskalık sözün güzelliği.* (Krg.)

“Arkandın uzununu cetet, sözdün kıskası ötöt.” *İpin uzununu yeterli, sözün kıskası geçerlidir.* (Krg.2)

“Atalı söz, aqılğa köz.” *İbret verici söz, akla gözdür.* (Kzk.)

“Gepñ uzy ýagşy, aşyñ – duzy.” *Sözün özü güzel, aşın tuzu.* (Tkm.),

“Kısa söz tüyündüü bolot.” *Kısa söz sırlı olur.* (Krg.2)

“Sözdün açığı cakşı, Coldun carığı cakşı.” *Sözün açığı iyi, Yolun aydını iyi.* (Krg.)

“Astıñ ıstığı jaqsı, Sözdıñ pısığı jaqsı.” *Yemeğın sıcağı iyidir; sözün kurnazcası iyidir.* (Kzk.)

“Üydöğü kep köçögö carabayt.” *Evdeki söz sokağa uygun gelmez.* (Krg.), (Özb.)

“Söz baştagan, el baştayt.” *Söz yöneten, halk yönetir.* (Krg.) Sözüne, söylemine dikkat eden, sadece karşısındakini etkilemekle kalmaz, halkı yönetmeye de namzet olur.

4. Sözün Kişilere Göre Tanımlanmasını Sağlayan Atasözleri

“Söz, adamnıñ aynası.” *Söz, insanın aynasıdır.* (Kzk.) Her ne kadar “âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz.” minvalinde söylemler olsa da Türk dünyası atasözlerinin genelinde kişinin sözü; ortaya koyduğu işten, gerçekleştirdiği eylemden daha önce gelir. Toplum içinde bireyler sözlerine göre değerlendirilip muhatap alınırlar. Bu başlık altında söylenmiş, tecrübeleri taşımış olan yüzlerce atasözü bulunmaktadır. Anlaşılır olması bakımından bu atasözlerini beş alt başlıkta aktarmak yerinde olacaktır.

4.1. İhtiyar/Yaşlı, Büyük, Baba, Dost Sözü Üzerine

Türk toplumunda erkeklerin ev dışında geçirdikleri sosyal yaşantının kadınlara oranla daha fazla olması, kazandıkları tecrübelerin de çeşitli olmasının önünü açmıştır. Eski dönemlerde halk hukukundan ticarî ilişkilere, müderrislikten duvar ustalığına kadar pek çok alanda erkeklerin etkin ve yetkin bir şekilde görev aldıkları bilinmektedir. Atasözleri de bu kapsamda evin içindeki erkeklerden başlayarak, toplumdaki diğer erkeklerin sözlerinin de dikkate alınması gerektiğini vurgular. İlk olarak “babanın sözü” yabana atılmamalıdır:

“Adannıñ aytkan sözi altınnan artık.” *Babanın söylediği sözü altından değerlidir.* (Alt.)

“Atanyñ sözi demir, enäniñ sözi hamyr.” *Babanın sözü demir, ananın sözü hamur.* (Tkm.)

“Ata sözi almaz, aydany yerde galmaz.” *Baba sözü elmas, dediği yerde kalmaz.* (Tkm.)

“Ata sözi hikmet, ene sözi rehnet.” *Baba sözü hikmet, ana sözü rızık.* (Tkm.)

Bununla beraber uzun bir ömürle yoğun tecrübeler yaşamış “yaşlı/ihtiyar” kişilerin sözleri de fazlasıyla dikkate alınmalıdır:

“Ağsaqqal sözünü axıra saxlar.” *Yaşlı kişi sözünü sona saklar.* (Azr.)

“Kargannın sözün kaptırgaga sal, / Caannın sözün cançıkka sal.” *Yaşlının sözünü torbana koy, / İtibarının sözünü cebine koy.* (Alt.)

“Karının sözü kep bolot, kalayıkka êp bolot.” *İhtiyarın sözü nasihat, millete destek olur.* (Krg.2)

“Gojany ņ sözi kitaba – da alynmaz, kitaptan – da salynmaz (sylynmaz).” *İhtiyarın sözü kitaba alınmaz ama kitaptan da silinmez.* (Tkm.)

“Yaşlı insanın sözü boşuna yerde yatmaz (boş değildir.)” (Çuv.)

“Kiri malnıñ sööği kimirtkılıg, kiri kızınıñ çoogı sın.” *Yaşlı malın kemiği haşlamalık, yaşlı kişinin sözü gerçek.* (Hks.)

“İhdiyar lafi yabana atılmaz.” (Kıb.)

Ayrıca kişi kendinden büyüğün sözüne itibar etmeli, gerek hürmet için gerekse kendi iyiliği için onun sözlerini dinlemelidir: “Uluunun sözün uk, Küçüünükün oylon.” *Büyüğün sözünü dinle, küçüğününü düşün.* (Krg.) “Söz büyüğün su küçüğün.” (Kıb.), (Mak.) Bir de kişinin dostu onun iyiliğini/saadetini istediği için sözleri her zaman gerçeği işaret eder. Can yakıcı olsa da “Dost acı söyler.” (Trk.) diyerek doğru bildiğinden şaşmaz. “Dostun sözü kalpten vurur.” (BAS) “Dos küydürö aytat, Duşman küldürö aytat.” *Dost acıtarak/yakarak söyler, Düşman güldürerek söyler.* (Krg.) Çünkü düşman karşısındakinin bozguna uğramasını isteyerek, onu yanlıya düşürmeyi kendine şiar edinmiştir. Diğer taraftan eli kalem tutan, haklıyı haksızı, doğruyu yanlış bilen kişinin de sözü keskin, can acıtıcı olur: “Kalem tutkannıñ sözi ötkir.” *Kalem tutanın sözü keskindir.* (Rom.) “Dilmardıñ sözi, ustannıñ bizinen ötkir.” *Hatibin sözü, ustanın bizinden sivridir.* (Kzk.)

4.2. Hatip, Bilge, Şair, Ozan, Yiğit Sözü Üzerine

Hatiplik, bilgelik, ozanlık/âşıklık ve şairlik Türk toplumunda büyük hürmet gösterilen makam ve mevkiler olarak kayda geçmiştir. Nasıl ki her mesleğin kendine göre zorlukları varsa ve buna göre saygı duyuluyorsa, bu mevkilere erişmiş kişiler de “söz ustası” olarak daha çok saygı görürler. Diğer taraftan söz ustaları ile bireylere dolaylı yünden nasihat de verilir: Çok bilsen de az söyle! “Ustat akındın oyu köp, sözü az.” *Usta şairin düşüncesi çok, sözü az.* (Krg.) “Ulu sözden ulağat.” *Bilgenin sözünde ibret vardır.* (Kzk.) “Onu dinlersen yaşamını, işini kolaylaştırırsın” denilmektedir. Eğer konuyla ilgisi olmayan birinden nasihat alarak yola çıkarsa bir kişi, yanlış yapar denilmektedir: “Bikar sözü ilä arvad alma.” *Bekâr sözü ile avrat alma.* (Azr.)

Hatiplerin ve bilgelerin söz söylemedeki ustalıklarını anlatan atasözlerinde dikkati çeken bir unsur vardır. Pek çok atasözü yapısal olarak iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış gibi zıtlıkları bir karşılaştırma vesilesi yaparak doğru/güzel/iyi olanı işaret eder. Buradaki atasözlerinde ise her ustanın kendi alanında yetkinliğinin olduğu, sözde ise ozan/şair/hatip sözünün en değerlisi olduğu vurgulanır:

“Önerliniñ kolu altın, öleñşiniñ sözi altın.” *Hünerlinin eli altın, ozanın sözü altın.* (Kzk.), (Krg.). “Kesteşiniñ bizi altın, Kemeñgerdiñ sözi altın, Köregenniñ közi altın.” *Nakişçının bizi altındır; bilgin kişinin sözü altındır; kâhinin gözü altındır.* (Kzk.)

“Bolandıñ mögözö, säsände hüze, fildeñ teşe, ostanıñ eşe qimmät.” *Geyiğin boynuzu, hatibin sözü, flin dişi, ustanın işi değerlidir.* (Baş.)

“Suluunun körkü közündö, Çeçendin körkü sözündö.” *Güzelin güzelliği gözünde, Hatibin güzelliği sözünde.* (Krg.)

“Akındar kayda söz sonda, Suluwdar kayda naz sonda.” *Şairler neredeyse söz oradadır; güzeller neredeyse naz oradadır.* (Kzk.)

“Anık çeçen akındar, cazğı caağan camğırday.” *Söz zengini ozanlar, ilkbaharda yağan yağmur gibidir.* (Krg.2)

“Aşığın qılını-qalxanı-bir sazıdır, bir sözü.” (Azr.)

“Danalardıñ sözderi gawharmen teñ.” *Bilgelerin sözleri mücevhere denktir.* (Kzk.)

“Çeçenin sözü kumday kuyulat.” *Hatibin sözü kum gibi dökülür.* (Krg.)

Yiğitlik ise özü sözü bir olması, her zaman haklının ve güçsüzün yanında durmasıyla toplumun yüzakı sayılan mertebelerindedir. Yiğit kişi sadece bileğinin gücüyle değil, sözüyle de var olan; toplumda örnek biri olarak kendini gösterir. Eğer ki yiğidin sözü yoksa gücü “kaba kuvvet” olarak adlandırılır ve toplumdaki saygınlığını kaybeder. “Söz bilbegen muştumu menen korkutat.” *Söz bilmeyen yumruğu ile korkutur.* (Krg.) Ama yiğidin sözü her yerde geçer akçedir:

“Cigittin sözü ölgönçö, özü ölsön.” *Yiğidin sözü öleceğine, kendisi ölsün.* (Krg.)

“Yiğit ölse de, sözi ölmes.” *Yiğit ölse de sözü ölmez.* (Nog.)

“Ağay bulır yegetteñ äytkän hüze im bulır, Bulır-bulması äytkän hüze yegetteñ yel bulır.” *Ağa olacak yiğidin söylediği sözü em (deva, ilaç) olur, Olur olmaz yiğidin söylediği sözü yel olur.* (Baş.)

“Adamdı (kişini, cigitti) sözünön taanıyt.” *İnsan (kişi, yiğit) sözünden tanınır.* (Krg.), (Kar-Mal.)

“Adamdı közünön tüşünböyi sözünön tüşün, Akmaktı özünön tüşünböy, elden tüşün.” *İnsanı gözünden anlama, sözünden anla, Ahmağı kendisinden anlama, halktan anla.* (Krg.)

“Atnıñ yahşısı tizinden belli/ Yigitniñ yahşısı – sözünden.” *Atın iyisi dizinden belli, Yiğidin iyisi sözünden.* (Kır-Ta.), (Kmk.)

“At yahşısı tezden belgili, katın yahşısı közden belgili, yigit yahşısı sözden belgili, kız yahşısı kılıktan belgili, dirvis asawından, bay yasawından.” *Atın iyisi süratinden, kadının iyisi*

gözünden, yiğidin iyisi sözünden, kızın iyisi kılığından, derviş yemek yemesinden, zengin yaşamasından (gün görmesinden) belli olur. (Nog.)

“Batırdıñ sözi miñ teñgelik.” *Yiğidin sözü bin teñgeliktir.* [Yiğit insanın sözünün kıymeti büyüktür.] (Kzk.)

4.3. Kadın, Ana ve Gelin Sözü Üzerine

Kadınlar atasözlerinde çoğu kez eleştirel bir bakış açısıyla yer alırlar. Eğlence anlayışları “Gökyüzünde düğün var deseler, kadınlar merdiven kurmaya kalkar.” (Trk.) atasözü ile eleştirilir. “Xotinnin makri şaytonga ders bolur.” *Kadının hilesi şeytana ders olur.* (Özb.) minvalindeki atasözleri ile kadının şeytandan daha hilebaz (?) olduğu aktarılmaya çalışılır. Kadının sözüyle ilgili atasözlerinde de durumun değişmediği görülmektedir:

“Aýalýn sözünü diñle, ýöne özüne uyma.” *Kadının sözünü dinle ama kendisine uyma.* (Tkm.)

“Qatınnı sözlerin arbağa yüklegende, dögerçigi uvalğan.” *Kadının sözlerini arabaya yükleyince tekerleği kırılmış.* (Kmk.)

“Alganın caman bolso, Suuk söz ugup küyösüñ. Alganıñ cakşı bolso, Bal sözün ugup süyösüñ.” *Aldığın (karın) kötü ise, Soğuk söz duyup beklersin. Aldığın (karın) iyi ise, Bal sözünü duyup seversin.* (Krg.)

“Otka bargan hatınnıng otız avız sözi bar.” *Ateş almaya giden kadının otuz ağız sözü var.* (Nog.)

“Gelin sözi batar kätmene deñ, ogul sözi batar batmana deñ.” *Gelinin sözü çapa gibi batar, oğul sözü batman³ gibi batar.* (Tkm.)

“Gerişli sözi gelin aýdar.” *Dolaylı (ağır) sözü gelin söyler.* (Tkm.)

Örneklerden de görüldüğü üzere kadının/gelinin sözleri ağır, iğneleyici olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kadın acele işinde bile araya çok söz sıkıştırarak (çok konuşan) biri olarak yansıtılmıştır. Bu noktada yeri ayrı tutulan kadın ise annedir: “Ana sözü altın tav.” *Ana sözü altın dağ.* (Kmk.) Anne hakkı, annenin çocuğuna karşı sevgisi, doğurmanın kutsallığı ile ilgili pek çok atasözü toplumun “anne”yi diğer kadınlardan farklı bir mertebeye oturttuğunu göstermektedir.⁴

³ Sekiz okkalık ağırlık birimi.

⁴ Türkiye’deki atasözleri arasından verilen şu birkaç örnek de kadın ile annenin statü olarak atasözlerinde bile nasıl farklılaştığını göstermektedir: “Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır.” “Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalani) yalan ağlar.” “Horoz ne kadar ötersen ötsün, civciv tavuğun dıkdıkına bakar.” “On beşindeki kız, ya erde[erkek]te] gerek ya yerde[mezarda]. “Kadın şeytana pabuç diker.” “Karının bir aklı, erkeğin dokuz aklı vardır.” “Kadının yüklendiği yük şuraya varmaz.”

Çocuk sözü üzerine ise söylenmiş atasözü neredeyse yok gibidir. Buna rağmen efsanelerimizde, menkıbelerimizde ve bazı halk anlatılarında adam olacak çocukların sözlerinden belli olduğuna dair hikâyeler mevcuttur. Azerbaycan Türkleri arasında söylene gelen “Uşaq sözü şah sözündən hökümlüdür.” atasözünün efsane karşılığını Türkmen efsanelerinden “*Mirali ve Sultansöyün*” efsanesinde buluruz. Efsanede Sultansöyün adlı padişahın, bir çocuğun sözleriyle imtihan olması ve çocuğun bir eşeğin vezirlerden daha akıllı olduğunu ispat etmesi olayı anlatılmaktadır (Erol Çalışkan, 2018).

4.4. Zengin-Fakir, İyi-Kötü Sözü Üzerine

Atasözlerinin yapısal olarak bir karşılaştırma yapılarak oluşturulduğu diğer konu zengin-fakir ve iyi-kötü üzerine söylenmiş sözlerde karşımıza çıkar. Bu karşılaştırma ile atalarımız, iki tarafın da konuyla ilgili yönlerini gösterip “tarafını seç” demektedirler. İyinin ve kötünün gerek eylemleri gerekse eylemlerinin topluma mal olan sonuçları ile ilgili söylenmiş geniş yelpazede atasözleri vardır. Bu kişilerin sözleri ile ilgili atasözlerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

“Cakşının sözü taş eritet, Camandın sözü baş çiritet.” *İyinin sözü taş eritir, Kötünün sözü baş çürütür.* (Krg.)

“Camandın miñ sözü, cakşının bir sözünö tatıbayt.” *Kötünün bin sözü, iyinin bir sözünün tadını vermez.* (Krg.)

“Cakşı adam sözdü taap süylöyt, Caman adam kaap süylöyt.” *İyi insan söz bularak söyler, Kötü insan kaparak söyler.* (Krg.)

“Camandın sözün talaşıp, cakşı menen arızduu bolbo.” *Kötünün sözünü tartışıp iyi birisiyle kavga etme.* (Krg.2)

“İğvogarniñ özi yomon, özidan ham sözi yomon.” *Münafiğin özü kötü, özünden de sözü kötüdür.* (Özb.)

“Buluttan çıkkın kün, açuu, Camandan çıkkın söz, açuu.” *Buluttan çıkan güneş, acı. Kötüden çıkan söz, acı.* (Krg.)

“Yaman kisiding sözi aşşı, yabağı tonning biyti aşşı.” *Kötü kişinin sözü acı, yünlü paltonun biti acı.* (Nog.)

“Yamanning avızınnan yahşı söz şıkpas.” *Kötünün ağzından güzel söz çıkmaz.* (Nog.)

“Kekçildin sözü kee bolot.” *Kindarın sözü acı olur.* (Krg.)

Kadının, dünya üzerindeki diğer toplumların atasözlerinde ele alınmış şeklinin de Türkiye’deki kullanımlardan pek farklı olmadığına dair ortaya konulan çıktılar için bkz. Başaran, Uğur. “Atasözlerinde Kadın Algısı”. *IX. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi: Türk Halk Edebiyatı (20 - 23 Kasım 2017)*. 2: 65-74. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.

“Kesirdüü oozdon kesepettüü söz çıgat.” *Şom ağızdan belalı söz çıkar.* (Krg.)

“Közü camandın sözü caman.” *Gözü kötünün sözü kötü.* (Krg.)

“Kekçildin sözü köö bolot.” *İnatçının sözü kömür olur.* (Krg.2)

Garip/fakir olan kişi toplumda makam ve mevki olarak da kendisine yer edinemeyen kimselerdir. Her ne kadar halk onları koruyup gözetmeye çalışsa da birçok yerde esamesini okumazlar. Yunus Emre'nin “*Bir garip ölmüş diyeler/ Üç günden sonra duyular / Soğuk su ile yuyalar / Şöyle garip bencileyin*” dizelerinde anlattığı gibi şaşalı cenaze törenleri de olmaz. Ancak “Garybyn sözi yer hem almaz, yerde – de galmaz.” *Garibin sözü yer tutmaz ama yerde de kalmaz.* (Tkm.) Bu inançla özellikle garibin ağzından çıkacak en ufak bir bedduanın kişiyi helak edeceğinden korkularak temkinli davranılır. Buna rağmen toplumun fakir ve zengine genel bakış açısını şu atasözleri özetlemektedir:

“Baý işlese – işeññir, işlemese – kanagatly, Sözlese – dilewai”, sözlemese – salyhatly; Garyp işlese – harsal, işlemese – ýalta, Sözlese – lakgy, sözlemese – güñ.” *Zengin çalışırsa çalışkan, çalışmazsa kanaatli, Söylese hatip, söylemezse ciddidir. Fakir çalışsa iyi yapmaz, çalışmazsa tembel, Söylese geveze, söylemezse bön.* (Tkm.)

“Malduunun sözü ötkür, Malsızın közü ötkür.” *Zengin sözü keskin, Yoksulun gözü keskin.* (Krg.)

4.5. Akıllı- Deli, Ahmak, Yüzsüz Sözü Üzerine

“Kişi emes kişi, söz emes sözdü süylöyt.” *Adam olmayan, lüzumsuz söz söyler.* (Krg.2) Bu kişiler toplumdan dışlanan, muhabbet ortamında bulunmaları istenmeyen, kazara konuştuklarında da çamı çardağı deviren bir üsluba sahiptirler. Çok ve boş sözler söyleyen bu tipler, atasözlerinde şu şekilde tanıtılıp, konuştuklarında da neyle karşılaşacağımız konusunda uyarılar yapılmıştır:

“Çaşpaa kijiniñ sözü höy, / Çalgaa kijiniñ çıldaa höy.” *Dalkavuk kişinin sözü çok, / tembel kişinin sebebi çok.* (Tıv)

“Akmak söz açyşyndan belli, guş – uçşyndan.” (Tkm.)

“Kula tüzdi suv alsa, kuba kazdınğ tösinnen, kulaksızga söz aytsang, kulagıning tısınnan.” *Yanmış ovayı su bassa bile kazın göğsüne su yapışmaz, anlamayan adama söz söyleyen kulağının dışında kalır.* (Nog.)

“Ýüzsüz – ýüzsüziñ sözi duzsuz.” *Yüzsüzün sözü tuzsuz.* (Tkm.)

“Idisiziñ gepi ýaman, ýyrtyk geýimiñ – biti.” *Görgüsüzün sözü kötü, yırtık giysinin biti.* (Tkm.)

“Jaý söze arsyz talaş eder.” *Yerinde sözle arsız tartışır.* (Tkm.)

“Korkaktan sorama közi aytar, tentekten (aptal) sorama sözi aytar.” *Korkağa sorma gözü söyler, aptala sorma sözü söyler.* (Nog.)

“Özünün uyatı cektun, Sözünün turumu cok.” *Kendisinden utanması olmayanın, Sözünün desteği olmaz.* (Krg.)

“Öz bermalolnıñ sözi bermalol.” *Kendi rahat olanın sözü de rahat (açık) olur.* (Özb.)

Akıllı kimseler ise sözlerini apaçık ve uluorta söylemeyen kimselerdir: “Akıllı qoş qanatın haqlay, aqıllı keşe hüzen haqlay.” *Akıllı kuş kanadını saklar akıllı kimse sözünü saklar.* (Baş.) Eğer ki akıllı insan söz söyleme noktasında bonkör davranmışsa onu susturan da ancak bir akılsız olur: “Akyllı sözü arsyz bozar.” *Akıllının sözünü namuzsuz keser.* (Tkm.)

Halk nezninde deli kimselerin kabulü de fakir ve gariban kimseler gibidir. “Delinin sözü kaleme alınmaz.” (BAS) “Halının tozu biter, delinin sözü bitmez.” (BAS), (Bul.) Bu sebeple insanlar toplum içinde olabildiğince bu kimselerden kaçarlar. Bu noktada atalarımızın yaptığı iki uyarı vardır: “Bä’zän däli dä ağıllı söz deyir.” (Azr.) “Däliniñ müñ gepi telek bolsa-da, bir gepi gerek.” *Delinin bin sözü lüzumsuz olsa da bir sözü gereklidir.* (Tkm.) Çünkü deli kimselerin gönül gözünün açık olduğu, bazı durumların ve olayların onlara mâlum olabileceği düşünülür ve buna göre hareket edilir.

Yukarıda verdiğimiz başlıkların haricinde atasözlerinin taşıdığı başkaca “söz” nasihatleri de vardır. Örneğin birlik ve beraberliğin önemine işaret eden şu söz, toplumda yalnız kalanın sözünün tutulmayacağını da ifade eder⁵: “Köpten koyan kutılmas, yalgızdıng aytkan sözi tutılmas.” *Çoklukta tavşan kurtulmaz, yalnızın söylediği söz tutulmaz.* (Nog.) Ayrıca birbirine denk insanların yaşlarına göre değil sözlerine göre denk olabilecekleri anlatılır: “Yaşı yaslaskan teng tuvıl, sözi kelisken teng.” *Yaşı denk olan akran değil, sözü denk olan akran.* (Nog.) Konuyla ilgili diğer atasözleri ise şöyle sıralanabilir:

“Kimiñ ýerine ýerleşen, şonuñ sözünü gürlü.” *Kimin yerine yerleşen onun sözünü söyle.* (Tkm.)

“Özi söylep özi külgen-yayrang yigit, özi söylep halk külgen-kayrang yigit.” *Kendi söyleyip, kendisi gülen boş adam, Kendi söyleyip, halkı gülen hoş adam.* (Nog.)

“Adamnıñ jüzine bakpa, sözine bak.” *İnsanın yüzüne bakma, sözüne bak. İnsanın değeri sözünden belli olur.* (Kzk.)

“İnsan sözünden, öküz buynuzundan tutulur.” (Ahs.)

⁵ Türk dünyası atasözleri arasında birlik ve beraberliğin önemine işaret eden atasözleri için bkz. (Yiğit, 2019, 863-869).

“Papazın sözünü dinne amma yaptını yapma.” (Ggz.)

“Elin sözü ile tavşan avına gidilmez. (BAS)

“Söz bilüçü adamdın, ar sözündö bir tuzak.” *Söz bilen insanın her sözünde bir tuzak.* (Krg.)

“Ayban açuusu közünön bilinet, Adam açuusu sözünön bilinet.” *Hayvanın öfkesi gözünden bilinir. İnsanın öfkesi sözünden bilinir.* (Krg.)

SONUÇ

Atasözleri, genel olarak atalarımızdan bize miras kalan ciltler dolusu ansiklopedi gibidirler. Her birinde yılların yaşanmışlığı, tecrübesi, nasihati saklıdır. Bu sebeple başımıza gelen her türlü aksiliğin çözümünü bulabileceğimiz başucu kitapları olarak bizlere rehberlik ederler. Türk dünyası atasözleri incelendiğinde atasözlerinin; ahlak, doğruluk, adalet, iyilik, emeğe saygı, bilgi, hoşgörü, cömertlik, çalışkanlık, sevgi, dostluk, vatan sevgisi, misafirperverlik, yiğitlik, mertlik, ağırbaşlılık, sabırlılık gibi birçok temel kavram üzerine kurulu olduğu görülür. İnsanların günlük hayatında karşılaştıkları her durumla ilgili söylenmiş en az bir atasözü vardır. Bütün bu kavramların üstünde, kişiyi gaflete sokan ya da âbâd eden bir olgu varsa o da “söz”dür. Atasözleri, kişinin hiçbir şey yapmasa da diliyle, sözüyle hem kendini hem yaşadığı toplumu felakete sürükleyebileceği gibi, huzura da gark edebileceğini ifade eder.

Çalışmanın birinci aşaması 1. *Atasözleri üzerine söylenmiş atasözleri*, 2. *Söz söyleme ile ilgili atasözleri*, 3. *Söz dinleme ile ilgili atasözleri*, 4. *Sözünde durma ile ilgili atasözleri* başlıklarıyla oluşturulmuştu. Çalışmanın ikinci aşaması ise 1. *Tatlı söz, doğru söz üstüne söylenmiş atasözleri*, 2. *Acı söz, yalan söz, kötü söz üstüne söylenmiş atasözleri*, 3. *Sözle ilgili nasihatler*, 4. *Sözün kişilere göre tanımlanmasını sağlayan atasözleri* başlıkları ile tamamlanmıştır.

“Aklın gözü”, “aklın kaymağı”, “altın söz”, “eski söz”, “hayır dua”, “cevherli söz”, “kanatlı söz”, “sözlerin gözü”, “sözün atası”, “sözün güzelliği” gibi sıfatlandırmalarla tanımlanan atasözlerinde “söz”le ilgili en çok ön plana çıkan nasihat “önce düşünüp sonra konuşmak”tır. Çünkü söz ağızdan bir kere çıktığında onun geri alınması imkânsızdır. Bu noktada sözün *ok ve kuş* benzetmeleriyle taşındığı görülmektedir.

Türk dünyası atasözlerinde iyi/doğru/güzel/tatlı sözün açamadığı kapı olmadığı, zaman zaman can yakıcı olsa da en ideal yöntemin *doğru sözle* konuşmak olduğu öğütlenir. Ancak doğru söz acı/kötü söz kadar yaralayıcı değildir. Zira birinin ağzından teklifsizce/düşüncesizce çıkan bir söz ömür boyu kanayan bir yara açabilir. Hemen hemen bütün Türk boylarında acı-kötü söz, *bıçak, ok, kılıç, zehir* gibi benzetmelerle yansıtılmıştır. *Yalan söz* ise bir anlık mutluluk verse de

uzun vadede huzur, sükûnet getirmeyecek olmasıyla yasaklanmıştır. Hatta yalan konusu o kadar önemsenmiştir ki bir kere yalan söyleyen ve yalancı yaftası üstüne yapışan kişinin sözüne hiçbir zaman itibar edilmeyeceği anlatılır.

Bireyler söz söylemeyi bilmediklerinde ağızlarından dökülen sözler iyi niyetli de olsa kendi itibarlarını zedeleyebilir. Bu sebeple atalarımız sık sık az, öz söz söylemenin kıymetli olduğunu, çok ve boş konuşan insanlardan uzak durulması gerektiğini öğütlemişlerdir. Burada sözün ustası sayılan şairler, ozanlar, hatipler ve bilginler ayrı tutulmuştur. Onlar çok söylüyorlarsa da halkın iyiliği için söylemektedirler. Bu ustaların sözlerine gereken kıymet verilip, her fırsatta onları dinlemek bireylerin yararına. Yaşlı/ihtiyar kimselerin sözü ise hiçbir zaman yabana atılmadan dikkate alınmalıdır. Çünkü onların uzun yıllara dayanan yaşantıları, pek çok tecrübeyle doludur.

Türk dünyası atasözlerinde dikkati çeken diğer bir husus şudur: Erkeklerin sözleri ne kadar yüceltiliyorsa kadınların sözleri/konuştukları da o kadar yerilmektedir. Ömer Asım Aksoy, Türkiye Türkçesinde hazırladığı *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (2017) adlı eserinde kadınlar hakkında aşağılayıcı ifadeler taşıyan atasözlerinin değerlendirmeye alınmadığını belirtmiştir. Her ne kadar Türkiye'deki kullanımları sözlükten tespit etmek mümkün olmasa da günlük hayatta kullanıldığı görülmektedir. Ancak Türkmen, Nogay ve Kırgız Türklerinin atasözleri arasında kadının ve gelinin sözlerini küçümseyen, kötüleyen ifadeler vardır.

Söz üzerine söylenmiş atasözleri incelendiğinde yapısal özellikleri bakımından da bazı benzerlikler taşıdıkları gözlemlenmiştir. Bu benzerliklerin başında iki zıt unsurun karşılaştırılması gelmektedir. Olumlu davranışı öğütlemek için çok defa olumsuz davranışın sonuçları da gösterilmek istenmiştir: *Benzin soğuk olsa da, sözün sıcak olsun. Çok söz gülmeye iyidir, az söz bilmeye iyidir. İyi insan söz bularak söyler, kötü insan kaparak söyler.* gibi.

Türk dünyası boyları arasında sözle ilgili söylenen sözlerin kabataslak istatistiğini vermek gerekirse, bu konuda açık ara *Kazak Türkleri* öndedir. *Kazan Türklerine* ait atasözleri ise en az sayıdadır. Bu istatistiği verirken şu göz ardı edilmemelidir: Uğur Gürsu (2017)'nin hazırladığı *Kazak Atasözleri* eseri, oldukça hacimlidir ve çok sayıda atasözünü bir araya toplamıştır. *Kazan, Saha, Gagavuz Türklerinin* atasözleri üzerine ise müstakil çalışmaların olmaması konuyla ilgili araştırma sahasını daraltmıştır. Buna rağmen çalışmada verilen atasözlerinden daha fazla veri konu dışı bırakılmış, doğrudan “söz” kelimesini içeren atasözleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Söz kelimesi yerine “laf” veya “dil” kelimesiyle oluşturulmuş, tatlı dilin önemini vurgulayan acı-kötü dilin yaralayıcılığına dikkat çeken atasözleri inceleme/tasnif dışı tutulmuştur.

Kaynakça

- Adiloğlu, Adilhan. “Karaçay-Malkar Türklerinin Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 159-167. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Akça, Hakan. “Kumuk Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 146-159. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. C.1. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2017.
- Aliyeva, Minara. “Ahıska Türklerinin Ağzında Atasözleri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 12 (Ocak 2001): 585-590
- Arıkoğlu, Ekrem. “Tuva Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 257-262. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Arıkoğlu, Ekrem. “Hakas Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 262-266. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Aydoğmuş, Erdal. “Karaçay Malkar ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırılması”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 8/3 (Kasım 2018): 513-524.
- Bal İncebacak, Belgin ve Yılar, Murat Bayram. “Türkiye Azerbaycan Ortak Atasözleri Üzerine Bir İnceleme”. *Geçmişten Günümüze Göç*. C. 3 (2017): 1457-1477.
- Başaran, Uğur. “Atasözlerinde Kadın Algısı”. *IX. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi: Türk Halk Edebiyatı (20 - 23 Kasım 2017)*. 2: 65-74. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Başdaş, Cahit. “Türkmen Halk Nakılları (Atasözleri)”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 4 (Mayıs 1997): 107-117.
- Ceylan, Emine. *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*. Ankara: Simurg Yayınları, 1996.
- Çağatay, Saadet. “Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek”. Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. 188 (1961): 47-51.
- Çalışkan, Şerife Seher Erol. *Türkmen Efsaneleri (Türkmenistan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile)*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Çelik Şavk, Ülkü. *Kırgız Atasözleri(2)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- Dilek, İbrahim. “Altay Türklerinin Ata Sözleri”(1996). Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2020. http://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2014/09/1996_01_09_Dilek.pdf
- Dilek, İbrahim. “Altay Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 248-257. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Doğan, Levent. “Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/1 (Mart 2009): 87-104.

Engüllü, Suat. “Kosova Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 122-123. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Fedai, Harid. “Kıbrıs Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 123-130. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Geldiyev, Gurbandurdi ve Karayunusoğlu, Yaşar. *Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Güngör, Ahmet ve Güngör Cailova Asel. *Kırgız Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi, 1998.

Gürsu, Uğur. *Kazak Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Hasan, Hamdi. *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Horata, Osman. “Romanya (Dobruca Tatarları) Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 119-122. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Kaçalin, Mustafa (Yay. Haz.). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Kasimov, Begali vd. “Özbek Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 195-199. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Kaya, Doğan. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.

Kirişcioğlu, Fatih. “Saxa(Yakut) Atasözlerinin Türkiye Atasözleriyle Karşılaştırılması”. Erişim Tarihi: 05/07/2020. http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/fatih_kiriscioglu_saha_atasozleri_turkiye_atasozleri.pdf

Malinowski, Bronislaw. *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. Çev. Deniz Uludağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.

Näzersina, Fänüzä. “Başkurt Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 214-224. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Özdemir, Nebi. *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Özkan, Nevzat. “Gagauz Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 130-141. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Sanders, Barry. *Öküzün A'sı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

Süleymanoğlu, Hayriye. “Bulgaristan Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 111-119. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim Tarihi: 25/10/2021. <https://sozluk.gov.tr>

“Kazan Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 212-214. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Ülker, Hasan. “*Nogay Atasözlerinden*”. Erişim Tarihi: 25 Kasım 2019. http://turuz.com/storage/atalarsozu/294-1-Noqay_Atasozlerinden-Hasan_Ulker-69s.pdf

Vasilyev, Yuyiy vd. *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Veliyev, Kamil ve Akpınar, Yavuz. “Azerbaycan Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 142-145. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2007.

Yıldız, Naciye. “Yunanistan Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 119. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Yiğit, Neslihan Huri. “Türk Dünyası Atasözlerinde Milli Duygular, Vatan, Yurt, Birlik ve Beraberlik Kavramları”. *Hoca Ahmet Yesevi 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Erzurum, 6 - 08 Aralık 2019*). Ed. Ümran Türkyılmaz - Vefa Kurban. 863-869.

Yiğit, Neslihan Huri. “Türk Dünyası Atasözlerinde "Söz" Üstüne Söylenmiş Atasözleri”. *Doğan Kaya Armağanı*. Haz. Serhat Sabri Yılmaz vd. 1485-1498. Sivas: Vilayet Kitabevi, 2021.

Yoldaşev, İbrahim ve Gümüş, Muhittin. *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi, 1995.

Yurtbaşı, Metin. *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing, 2012.

Yüksel, Zühal. “Kırım Türkleri Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. 8: 145-146. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.

Kısaltmalar

Ahs. Ahıska

Alt. Altay

Azr. Azerbaycan

BAS. Bölge Ağızları Sözlüğü

Baş. Başkurt

Bul. Bulgaristan

Çuv. Çuvaş

Ggz Gagauz

Hks. Hakas

Kar-Mal. Karaçay Malkar

Kaz. Kazan

Kıb. Kıbrıs

Kır-Ta. Kırım Tatar

Kmk. Kumuk

Kos. Kosova

Krg. Kırgız

Kzk. Kazak

Mak. Makedonya

Nog. Nogay

Özb. Özbek

Rom. Romanya (Dobruca)

Sah. Saha (Yakut)

Tıv Tuva

Tkm. Türkmen

Trk. Türkiye Türkleri

Uyg. Uygur

Yun. Yunanistan